

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΣΥΜΑΪΚΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ

ΤΑ ΣΥΜΑΪΚΑ

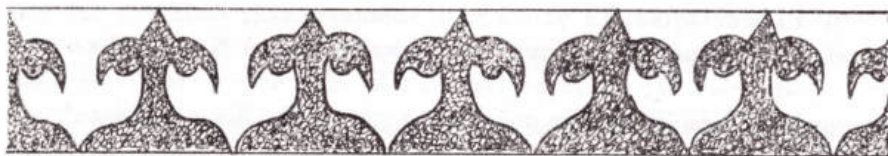
ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΟΜΟΣ Β'

ΑΘΗΝΑΙ
1974

Ι. Μ. ΧΑΤΖΗΦΩΤΗ

ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΣΥΜΑΪΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΜΕΡΟΣ Β'

Στὸ πρῶτο μέρος τῆς σύντομης αὐτῆς ἐπισκόπησης¹, ἔγινε λόγος γιὰ τὸ σκοπὸ, τοὺς στόχους καὶ τὰ περιθώρια, στὰ ὁποῖα τὴν προγραμματίσαμε². Ἡ ἐπανάληψή τους ἐδῶ θὰ ἦταν περιττή. Ἐκεῖ ἀναφερθήκαμε στὴ βιβλιογραφία, τὴν ἱστορία, τὴν Ἐκκλησία, τὴν ἐκπαίδευση, τὸν πολιτισμὸ, τοὺς λογίους καὶ τὸν τύπο τῆς Σύμης ἐπισημαίνοντας τὰ σχετικὰ δημοσιεύματα Συμαίων καὶ ξένων. Τὸ ἴδιο θὰ γίνη στὴ συνέχεια, ὅπως εἶχαμε ὑποσχεθῇ, γιὰ τὰ δημοσιεύματα τὰ σχετικὰ μὲ τὴ γλωσσολογία, τὴ λαογραφία καὶ τὴν ἀρχαιολογία τῆς Σύμης. Σ' ἓνα ἐπίμετρο, τέλος, θὰ ἀναφερθοῦμε σὲ ὅσα δημοσιεύματα εἶδαν τὸ φῶς μετὰ τὴν κυκλοφορία τοῦ πρώτου τόμου τῶν «Συμαϊκῶν» (1972) καὶ δὲν εἶχαν ἐκεῖ περιληφθῇ.

Πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ διευκρινισθῇ, ὅτι τὰ κριτήρια ἐπιλογῆς τῶν λαογραφικῶν δημοσιευμάτων τῆς Σύμης θὰ εἶναι πολὺ αὐστηρότερα καὶ τοῦτο γιὰτὶ δὲν θὰ ὠφελοῦσε ἡ ἀναγραφὴ ἀνεύθυνων συνήθως δημοσιογραφικῶν ἄρθρων μὲ λαογραφικὸ περιεχόμενο, ποὺ συχνὰ ἐπαναλαμβάνουν γνωστὸ ὕλικό. Ἐξαίρεση, βέβαια, θὰ γίνη γιὰ τὰ δημοσιεύματα στὸν τύπο συστηματικῶν καὶ ἐγκυρων λαογράφων τῆς Σύμης, ὅπως π.χ. οἱ Χαβιαράδες ἢ ὁ πρωτοπρεσβύτερος Σωτήριος Καρανικόλας. Ἀκόμη θέλομε νὰ σημειώσωμε ὅτι δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἐδῶ τὰ συμαϊκὰ εὐθυμογραφήματα, ὅπου συνήθως γίνεται χρῆσις τῆς ντοπιολαλιᾶς, ἀφοῦ κι αὐτὰ ξεφεύγουν ἀπὸ τὰ ἐπιστημονικὰ πλαίσια. Ὁ ἐνδιαφερόμενος, ἄλλωστε, δὲν ἔχει παρὰ νὰ ἀνατρέξῃ στὶς συμαϊκὲς ἐφημερίδες, ὅπου θὰ βρῇ πλούσιο ὕλικό.

1. Ι. Μ. ΧΑΤΖΗΦΩΤΗ, Σύντομη ἐπισκόπηση τῶν Συμαϊκῶν μελετῶν, Τὰ Συμαϊκά, 1 (1972), σσ. 104-115.

2. Ὁπ. παρ., σελ. 104.

η' Γλωσσολογικά. Τὰ γενικά περὶ δωδεκανησιακῆς διαλέκτου καὶ φωνητικῆς δημοσιεύματα καὶ αὐτοτελῆ ἔργα καταγράφει ὁ Ν. Γ. Μαυρῆς στὸν πρῶτο τόμο τῆς βιβλιογραφίας του³. Σ' αὐτὰ ἄς προστεθοῦν τὰ «Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά» τοῦ Γεωργίου Ν. Χατζιδάκι⁴ καὶ τὸ δημοσίευμα τοῦ Σταύρου Μάνεση «Τροπὴ τῶν συμφώνων τσ καὶ τζ εἰς σ καὶ ζ εἰς τὰ νότια ιδιώματα τῆς νέας Ἑλληνικῆς»⁵.

Εἰδικώτερα μὲ τὸ γλωσσάριον τοῦ ιδιώματος τῆς Σύμης ἀσχολήθηκε ὁ Σωτήριος Ἀλεξ. Καρανικόλας⁶, ἐνῶ τὸ τοπωνυμικὸ τοῦ νησιοῦ μελέτησε ὁ γυμνασιάρχης Χριστόδουλος Ἰ. Παπαχριστοδούλου⁷. Γλωσσολογικὸν ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ μελέτη τοῦ Δημοσθένους Χαβιαρᾶ γιὰ τὶς ἱστορικὲς λέξεις καὶ τὰ κύρια ὀνόματα τῆς Σύμης⁸. Ὁ γιὸς του Νικήτας Χαβιαρᾶς, ἐνῶ ἦταν φοιτητῆς ἀκόμη τῆς φιλολογίας, δημοσίευσε στὸ «Νέο Ἑλληνομνήμονα» τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου μητρωνυμικὰ οἰκογενειακὰ ὀνόματα τῆς Σύμης⁹ καὶ πολὺ ἀργότερα μελέτησε τὸ συμαῖκὸν ἰδίωμα τῶν παιδιῶν¹⁰. Μὲ τὴ συμαῖκὴ διάλεκτο ἀσχολήθηκε σὲ δύο δημοσιεύματά του ὁ Φανούρης Νικόλας¹¹, ἐνῶ ὁ

3. Ν. Γ. ΜΑΥΡΗ, Δωδεκανησιακὴ Βιβλιογραφία ὑπὸ —, τόμος α', βραβεῖον Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (1975), Ἀθῆναι 1965 (Δωδεκανησιακὴ Ἱστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ Ἑταιρεία, Δημοσίευμα ἀριθ. 1), σσ. 233-235.

4. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ, Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά, τόμος α', ἐν Ἀθήναις 1905, σσ. 250-251. Βλ. καὶ Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ, Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ, Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή, Ἀθήνα 1938.

5. ΣΤΑΥΡΟΥ ΜΑΝΕΣΗ, Τροπὴ τῶν συμφώνων..., Ἐπετηρὶς τοῦ Λεξικογραφικοῦ Δελτίου, 10 (1965), σσ. 98-179 (καὶ ἀνάτυπο).

6. ΣΠΗΤΡΙΟΥ ΑΛΕΞ. ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ, Γλωσσάριον τοῦ ιδιώματος τῆς Σύμης, Α-Γ (ἐπιμελεῖα Ἀναστασίου Καραναστάση-Ἀλεξάνδρου Καρανικόλα), Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον, 4 (1963), σσ. 142-213. Βλ. Ι. Μ. ΧΑΤΖΗΦΩΤΗ, Ταχυδρόμος Ἀλεξανδρείας, 15 Νοεμβρίου 1964.

7. Χ. Ι. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Τοπωνύμια Σύμης, Τὰ Συμαῖκα, 1 (1972), σσ. 32-66. Βλ. καὶ ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΧΑΒΙΑΡΑ, Μελέται περὶ τῆς νήσου Σύμης, Β' Λέξεις ἱστορικαὶ καὶ ὀνόματα κύρια, λείψανα τῶν βυζαντινῶν καὶ φραγκικῶν χρόνων, Vizantijskij Vremennik, 14 (1907), σσ. 237-242 (καὶ ἀνάτυπο). Κρίνεται στὸ π. «Λαογραφία», 1 (1909), σσ. 342-343. Βλ. καὶ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Συμαῖκὴ διάλεκτος, Ὁ ἐν Κων)πόλει Φιλολογικὸς σύλλογος, 8 (1873-4), σσ. 464 κ. ἐξ. Γλωσσικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τῆς Σύμης ὑπέβαλε τὸ 1910 στὸ διαγωνισμὸ τῆς «ἐν Ἀθῆναις Γλωσσικῆς Ἑταιρείας» ὁ ἴδιος λόγιος. Τὸ τετράδιον ἀπόκειται μὲ τὸν ἀριθμ. 78 στὸ Κέντρο Συντάξεως Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

9. ΝΙΚΗΤΑ Δ. ΧΑΒΙΑΡΑ, Μητρωνυμικὰ οἰκογενειακὰ ὀνόματα ἐν Σύμῃ, Νέος Ἑλληνομνήμων, 3 (1906), σσ. 253-255.

10. ΝΙΚΗΤΑ Δ. ΧΑΒΙΑΡΑ, Τὸ ἰδίωμα τῶν παιδιῶν ἐν Σύμῃ, Δωδεκάνησος Ρόδου, 1 (1957), σσ. 25-29.

11. ΦΑΝΟΥΡΗ ΝΙΚΟΛΗ, Ἡ συμαῖκὴ διάλεκτος, Συμαῖς, 15 Ἰουλίου 1948, σσ. 32-33. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα τῆς νήσου Σύμης, Συμαῖκὸν Βῆμα, Μάιος-Ἰούνιος 1961.

Νικήτας 'Ι. Διακογιάννης¹² επιχείρησε έρμηνεία τής συμαϊκής διαλέκτου.

Στόν πρώτο τόμο «Τῶν Συμαϊκῶν» ἡ βοήθης τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Χριστίνα Χ. Χαραλαμπίδου δημοσίευσε μιὰ πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἐργασία γιὰ τὸ τελικὸ -ν στὸ συμαϊκὸ ἰδίωμα¹³. Μᾶς λείπει πάντως μιὰ ὁλοκληρωμένη καὶ συστηματικὴ μελέτη γιὰ τὴ συμαϊκὴ διάλεκτο, ὅπου νὰ ἐξετάζεται ἡ μορφολογία καὶ ἡ φωνητικὴ τῆς. Ἀναμένεται ἐπίσης ἡ συνέχιση τοῦ ὑποδειγματικοῦ στὸ εἶδος τοῦ Γλωσσαρίου τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου Σωτηρίου Καρανικόλα, πού ἡ δημοσίευσή του σταμάτησε στὸ γράμμα Γ, ἐνῶ ἡ Χ. Χαραλαμπίδου ἔχει ἀνέκδοτη συλλογὴ γλωσσικοῦ ὕλικου¹⁴.

Κρίνοντας τὸ «Συμαϊκὸν Ὀνοματολόγιον», μιὰ ἀκόμη ἀξιόλογη με γλωσσολογικὸ περιεχόμενο ἐργασία τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου Σωτηρίου Καρανικόλα, ὑπομνηματισμένη με πλῆθος γλωσσικὲς καὶ ἄλλες σημειώσεις (συνολικὰ 136) ἀπὸ τὸ γιό του καὶ ἐπιμελητὴ τῆς ἐκδόσεως Ἀλέξανδρος Σ. Καρανικόλα¹⁵, ὁ Σταῦρος Μάνεσης¹⁶ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ ἄλλοτε συντάκτης τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Ἀναστάσιος Καραναστάσης ἔχει καταθέσει στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Λεξικοῦ γλωσσικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὴ Σύμη, πού μαζί με ὅλα τ' ἄλλα νησιὰ τῆς Δωδεκανήσου ἐπισκέφθηκε καὶ μελέτησε με ἐντολὴ τῆς Ἀκαδημίας¹⁷.

Πλούσιο ἐξ ἄλλου γλωσσικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὴ Σύμη ἔχει θησαυρισθῇ στὰ ἰδιωματικὰ ποιήματα τῆς Μαρίας Μιχαλαρίᾶ - Βογιατζή¹⁸ καὶ στὶς λαογραφικὲς ἐργασίες τῶν Δημ., Μιχ. καὶ Νικήτα Χαβιαρά, τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου Καρανικόλα, τοῦ γιοῦ του Ἀλεξάνδρου, τοῦ Κωστή Ζαχαρίου, τῆς Ἄννας Χριστοφῆ-Καρανικόλα κ.ἄ., γιὰ τίς ὁποῖες θὰ γίνῃ λόγος παρακάτω.

θ' Λαογραφικά. Ἡ Σύμη με τὸν πλούσιο λαϊκὸ πολιτισμὸ τῆς ἦταν φυσικὸ ἀπὸ νωρὶς νὰ κινήσῃ τὴν προσοχὴ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μελετητῶν, ἰδίως τῶν Συμαίων λογίων, πού ζοῦσαν ἀπὸ κοντὰ τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τοῦ νησιοῦ καὶ εἶχαν τὴν εὐκαιρίαν νὰ τὰ καταγράψουν πρὶν τὰ ἀλλοιωσῇ ὁ νεώτερος

12. Ν. ΔΙΑΚΟΓΙΑΝΝΗΣ, Ἐρμηνεία τῆς συμαϊκῆς διαλέκτου, Συμαϊκὸν Βῆμα, Ὀκτώβριος 1953.

13. ΧΡΙΣΤΙΝΑ Χ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΟΥ, Τὸ τελικὸν -ν εἰς τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῆς νήσου Σύμης, Τὰ Συμαϊκά, 1(1972), σσ. 116-122.

14. Βλ. ΧΡΙΣΤΙΝΑ Χ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΟΥ, ὅπ. παρ., σελ. 117.

15. ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΑΛ. ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ, Πρωτοπρεσβυτέρου, Συμαϊκὸν Ὀνοματολόγιον (ἐπιμελεῖα Ἀλεξάνδρου Καρανικόλα), Ἀθῆναι 1971 (Συμαϊκὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθ. 2).

16. Βλ. ΣΤΑΥΡΟΣ ΜΑΝΕΣΗΣ, Τὰ Συμαϊκά, 1(1972), σελ. 223-226.

17. Βλ. ΣΤΑΥΡΟΣ ΜΑΝΕΣΗΣ, ὅπ. παρ., σελ. 225.

18. ΜΑΡΙΑΣ ΜΙΧΑΛΑΡΙΑ - ΒΟΓΙΑΤΖΗ, Οἱ καθ' ὅμοιόν τῆς Σύμης, Ἀθῆνα 1955. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Μάνα Σύμη, πρόλογος Ι. Μ. Χατζηφώτη, Ἀθῆνα 1963.

πολιτισμός και ὁ καινούργιος τρόπος ζωῆς ἢ τὰ ἀφανίσῃ ὁ χρόνος. Στὸν πρῶτο τόμο τοῦ ἔργου του «Λαογραφία τῆς νήσου Σύμης» ὁ Νικητάς Δ. Χαβιαρᾶς γράφει:

«Ἡ οἰκογενειακὴ, ἡ κοινωνικὴ, ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ, τὰ ἥθη, τὰ ἔθιμα, αἱ προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι, τὰ ἄσματα, αἱ παραδόσεις, τὰ ἐπαγγέλματα, ἡ διάλεκτος καὶ ἐν γένει πᾶσα ἔκφανσις τοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ καὶ τῆς διαλέκτου τοῦ συμαϊκοῦ λαοῦ, παρείχοντο εἰς τὸν ἐρευνητὴν λαογράφον πλούσια καὶ ἀπηλλαγμένα πάσης ξενικῆς ἐπιδράσεως καὶ νεωτεριστικῆς διαστροφῆς. Ἐπομένως καθ' ἣν ἐποχὴν περισυνελέγομεν τὴν ὕλην, δὲν μᾶς ἐτάραττεν ἡ ὑπόψια πρὸς τὴν γνησιότητα αὐτῆς. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου τὴν ὕλην περισυνελέξαμεν ἀπὸ τοῦ στόματος γερόντων βρακοφόρων καὶ φεσοφόρων καὶ γραιῶν γουνελλάτων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οὐδεὶς ἐπιζῇ καὶ εἰς οὗς εἴχομεν πλήρη ἐμπιστοσύνην διὰ τὴν παρέδιδον καθαρὰ καὶ γνήσια τὰ λαογραφικὰ μνημεῖα¹⁹.

Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς τὸ ἔργο τῶν συστηματικῶν ἐκείνων μελετητῶν τῆς συμαϊκῆς λαογραφίας εἶναι πολύτιμο καὶ βασικὸ γιὰ κάθε νεώτερη ἐργασία. Ἐγκαίρως ὁ Δημόσθενης Χαβιαρᾶς ἔσκυψε μὲ ἀγάπη στὸ λαϊκὸν πολιτισμὸ τῆς Σύμης καὶ δημοσίευσε ἀξιολογώτατες ἐργασίες. Οἱ κυριώτερες ἀπὸ αὐτὲς εἶναι τὰ «Συμαϊκά» του²⁰, ὅπου περιέλαβε ἥθη, ἔθιμα, προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίες, ὅρκους, κατάρεις καὶ εὐχές, συμαϊκὰ κύρια ὀνόματα, ὀνόματα θέσεων, νησίδων, μονυδρίων καὶ παραμύθια, τὸ «Συμαϊκὸν ἑορτολόγιον»²¹, ἡ μελέτη του γιὰ τὸ ἔθιμο τοῦ Κουκκουμᾶ²², οἱ «Νομικοὶ ὅροι ἐν παροιμίαις συμαϊκαῖς»²³, τὸ ἀγγλικὸν δημοσίευμα γιὰ τὶς συμαϊκὰς δεισιδαιμονίες «Animal Superstitions from Symi»²⁴, ἡ «Δημοτικὴ ποίησις Σύμης»²⁵ καὶ δύο ἀφηγήματα ἡθογραφικοῦ χαρακτήρα, «Ὁ Καπιτὰν Μιχά-

19. ΝΙΚΗΤΑ Δ. ΧΑΒΙΑΡΑ, Λαογραφία τῆς νήσου Σύμης, τόμος α'—τεῦχος α', Παιδικὴ ζωὴ, ἐν Ἀθήναις 1964, σσ. 9-10.

20. ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΧΑΒΙΑΡΑ: Συμαϊκά, Ζωγράφειος Ἀγών, 1(1891), σσ. 211-265. Βλ. καὶ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Λαογραφικά, Δωδεκάνησος Σύμης, 1(1918), σσ. 43-47.

21. ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΧΑΒΙΑΡΑ, Συμαϊκὸν Ἑορτολόγιον, Δωδεκάνησος Σύμης, 1(1918), σσ. 20-22.

22. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΧΑΒΙΑΡΑΣ, Εὐρυδίκη, 15 Ἰουλίου 1873. Βλ. καὶ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ὁλίγα ἀπὸ τὰ περασμένα, Ἐλπίς, 1917, σελ. 77 κ. ἐξ.

23. ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΧΑΒΙΑΡΑ, Νομικοὶ Ὅροι..., Vizantijskij Vremennik, 12(1905), σσ. 237-245. Βλ. καὶ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ἡ συμαϊκὴ παροιμία «Ἄλα ἐσοὺ ποῦφαες τ' αὐτόν», Ἀνατολικὸν Ἡμερολόγιον Σμύρνης, 1913.

24. DEM. CHAVIARAS, Animal Superstitions from Symi, Folk-Lore, 12(1901), σσ. 189-192.

25. ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΧΑΒΙΑΡΑΣ, Δημοτικὴ ποίησις Σύμης ἢ Συλλογὴ Συμαϊκῶν Δημοδῶν ᾠσμάτων, Ὁ ἐν Κων/πόλει Φιλολογικὸς Σύλλογος, 19(1884-1885), σσ. 208-247. Βλ. καὶ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ὁ Θάνατος τοῦ Διγενῆ (Ἄσμα Συμαϊκόν), Λαογραφία, 1(1909), σσ. 222-223.

λης)²⁶ και «Ντολόρος ἢ Σαραντάρης» (σπογγαλιευτικὸν ἐπεισόδιον)²⁷. Στὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ παρατηρεῖ:

«Ζωηρῶν γεγονότων παραδόσεις τῆς ἰδιαίτερας ἡμῶν πατρίδος περιέβαλον διὰ τοῦ εὐβαθοῦς τοῦ διηγήματος πέπλον. Καὶ ἐν τούτῳ σκοπὸν μόνον εἶχον νὰ διασώσω τὰς ἀτυχῶς ὀσημέραι λησμονουμένας ἐπιτοπίους παραδόσεις, αἵτινες δεικνύουσι πῶς ὑπερήσπιζον ἐν καιροῖς λίαν χαλεποῖς οἱ ἡμέτεροι συμπολίται τῶν χρόνων ἐκείνων τὰς προνομίας καὶ τὰ δίκαια τῆς φιλότατης ἡμῶν πατρίδος, προκινδυνεύοντες θαρραλέως καὶ εὐτόλμως καὶ εἰς οὐδὲν λογιζόμενοι τὰ ἰδιαίτερα αὐτῶν συμφέροντα»²⁸.

Ὁ γιὸς τοῦ Δημοσθένη Μιχαήλ Χαβιαράς, συγγραφέας διαφόρων μελετῶν γιὰ τὴ δωδεκανησιακὴ λαογραφία, ἔδωκε μιὰ σπουδαία ἐργασία «Περὶ τοῦ Κάστρου τῆς Σουριᾶς»²⁹ καὶ ἀσχολήθηκε μὲ τὶς παραδόσεις τῆς Σύμης³⁰.

Σημαντικὸ σὲ ἔκταση, ἀλλὰ καὶ σὲ ποιότητα εἶναι τὸ λαογραφικὸ ἔργο τοῦ Νικήτα Χαβιαρά, τοῦ γιοῦ τοῦ Δημοσθένη. Ἐγράψε μελέτες γιὰ τὶς θρησκευτικὰς παραδόσεις³¹, γιὰ τὶς παραδόσεις περὶ θησαυρῶν³² καὶ γιὰ τοὺς μύθους τῆς Σύμης³³, ἀσχολήθηκε ἰδιαίτερα μὲ τὴν παιδικὴν ζωὴ τῶν Συμαίων καταγράφοντας ἤθη, ἔθιμα καὶ παραμῦθια³⁴ καὶ περιέγραψε πολλὰ ἀκόμη ἤθη καὶ ἔθιμα τῆς Σύμης³⁵. Τὸ 1964 ἐκδόθηκε τὸ πρῶτο τεύχος τοῦ πρῶτου

26. ΔΗΜΟΣΘΕΟΥΣ ΧΑΒΙΑΡΑ, Ὁ Καπιτὰν Μιχάλης, συμαϊκὸν διήγημα, ἐν Σύμῃ, τόποις «Δωδεκανήσου», 1916, σσ. 84.

27. ΔΗΜΟΣΘΕΟΥΣ ΧΑΒΙΑΡΑ, Ντολόρος ἢ Σαραντάρης, σπογγαλιευτικὸν ἐπεισόδιον, Ἡμερολόγιον τοῦ Αἰγαίου, Σάμος 1906, σσ. 218-226.

28. ΔΗΜΟΣΘΕΟΥΣ ΧΑΒΙΑΡΑ, Ὁ Καπιτὰν Μιχάλης, ὅπ. παρ., σελ. 5.

29. ΜΙΧΑΗΛ Δ. ΧΑΒΙΑΡΑ, Περὶ τοῦ Κάστρου τῆς Σουριᾶς μετὰ παραλλαγῶν τοῦ εἰς αὐτὸ ἀναφερομένου ἔσματος, Λαογραφία, 2(1910-1911), σσ. 557-574. Βλ. καὶ ΠΑΝΑΓΗ ΛΕΚΑΤΣΑ, Ὁ Λαβύρινθος, καταγωγή καὶ ἐξέλιξις ἐνὸς τύπου ποιητικῆς μυθοπλασίας, Ἀθήνα 1973, σσ. 98.

30. ΜΙΧΑΗΛ Δ. ΧΑΒΙΑΡΑ, Παραδόσεις, Δωδεκανήσος Σύμης, 1(1918), σσ. 43-44.

31. ΝΙΚΗΤΑ Δ. ΧΑΒΙΑΡΑ, Λαογραφικὰ ἐκ Σύμης, Α' Παραδόσεις θρησκευτικαί, Δωδεκανησιακὴ Ἐπιθεώρησις, 1(1947), σσ. 452-453.

32. ΝΙΚΗΤΑ Δ. ΧΑΒΙΑΡΑ, Λαογραφικὰ ἐκ Σύμης, Β' Παραδόσεις περὶ Θησαυρῶν, Δωδεκανησιακὴ Ἐπιθεώρησις, 2(1948), σσ. 10-11.

33. ΝΙΚΗΤΑ Δ. ΧΑΒΙΑΡΑ, Λαογραφικὰ ἐκ Σύμης, Γ' Μῦθοι, Δωδεκανησιακὴ Ἐπιθεώρησις, 2(1948), σσ. 164-165.

34. ΝΙΚΗΤΑ Δ. ΧΑΒΙΑΡΑ, Ἀπὸ τὴν παιδικὴν ζωὴν τῶν Συμαίων, Α' Ἡθὴ καὶ ἔθιμα—Β' Παραμῦθια, Ἡμερολόγιον τῶν Δώδεκα, Πόρτ Σάιντ 1936, σσ. 45-54. Βλ. καὶ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Τὸ Συμαϊκὸν στὸ Βοῦτος, Συμαϊκὸν Βῆμα, 27 Σεπτεμβρίου 1947.

35. ΝΙΚΗΤΑ Δ. ΧΑΒΙΑΡΑ, Ὁ Φετζουλᾶς καὶ ἡ νίκη τοῦ Κάστρου, Συμαϊκὸν Βῆμα, 16 Σεπτεμβρίου 1946 - 5 Ἰανουαρίου 1947. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ὁ Καλοστράτης τῆς Σύμης, Δωδεκανησιακὴ Ἐπιθεώρησις, 1(1947), σσ. 98-99. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ἀναβροχές καὶ Λιτανεῖες,

τόμου τῆς «Λαογραφίας τῆς νήσου Σύμης», πού ἀναφερόταν στήν παιδική ζωὴ τῶν Συμαίων, ἀλλὰ ὁ θάνατος τοῦ Ν. Χαβιαρᾶ διέκοψε τὴ συνέχιση τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου. Στὸ ἔργο αὐτὸ συνεργάστηκαν καὶ οἱ τρεῖς Χαβιαράδες, ὅπως σημειώνει ὁ συγγραφέας στὸν πρόλόγὸ τοῦ³⁶.

Τὰ περιεχόμενα τοῦ τόμου: Πόθοι-προγνωστικά-μυριστικό, μαμμή-ἀντιπρόσωπο-κἀήδες, πρώτη τροφή-πρωτογάλιασμα-γεννοτούρια, τζουμὶ τῆς λεχούσας-κωλοπάνιασμα - Γιαλλοῦ, προσκέλλημα-μμάτι-βουλλητὸ - φεγγαρό-πιασμα, σήκωμα λεχοῦς-σκαφίδι-πρωτοσκαφίδιασμα-κούνια, πλύσιμο-βατίλισμα-ἄγκρη-Παμποῦρος, νανουριάσματα, βάπτισμα, ὀνοματοθεσία, βαπτιστικά ὀνόματα, πόκομμα-γόντιασμα-πορπάτημα, χορὸς τῶν νηπίων, λεκτικὰ καὶ ἀσκήσεις καὶ πρῶται παιδιαί, τὸ λεκτικὸν ἰδίωμα τῶν νηπίων, φθόνος, αἱ συνήθειες ἀσθένειαι τῶν νηπίων, ἀρμήνειες καὶ συνήθεια, ἀπειλαὶ καὶ τιμωρίαι, ἀθύρματα, παιδιαί, ἄσματα παιδικά, παραμῦθια (α' Τὸ Γιαννάκι-β' Τὸ Τσου-υχαλάκι).

Μετὰ ἔργασίαν πρωτότυπη, ὁλοκληρωμένη, ὑποδειγματικὴ στὸ εἶδος τῆς.

Πλούσιο, ἐξ ἄλλου, λαογραφικὸ ἔργο ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ὁ πρωτοπρεσβύτερος Σωτήριος Καρανικόλας, τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ ὁποίου ἀπλώθηκαν μετὰ ἔσθ' ἐπιτυχίᾳ σὲ διάφορους τομεῖς τῆς συμαϊκῆς βιβλιογραφίας. Τὰ σπουδαιότερα λαογραφικά του μελετήματα εἶναι: Συμαϊκὰ λαογραφήματα (ἔθιμα, ἄσματα, δίστιχα, αἰνίγματα, παιδιαί)³⁷, συμαϊκὰ παρωνύμια καὶ σκωπτικὰ ὀνόματα³⁸, πάμπολλα ἄρθρα στὸ «Συμαϊκὸν Βῆμα» γιὰ συμαϊκὰ ἔθιμα³⁹ καὶ διάφορα μελετήματα στὴ «Δωδεκανησιακὴ Ἐπιθεώρη-

Συμαϊκὸν Βῆμα, 1 καὶ 15 Ἀπριλίου 1947. Τοῦ Ἰδιοῦ, Ἡ Πρωτονήστιμη, Συμαϊκὸν Βῆμα, 24 Δεκεμβρίου 1947. Τοῦ Ἰδιοῦ, Ὅπου κλέψῃ τὰ κλαδιά, Συμαϊκὸν Βῆμα, 20 Ἰανουαρίου 1947. Τοῦ Ἰδιοῦ, Τοῦ Συναληψοῦ, ἀρχαῖο κολυμβητικὸ ἔθιμο, Συμαϊκὸν Βῆμα, 12 Μαΐου 1948. Τοῦ Ἰδιοῦ, Ἡ Λάουρα τῆς Ἀττάλειας, Συμαϊκὸν Βῆμα, 20 Αὐγούστου 1949. Τοῦ Ἰδιοῦ, Οἱ Σαρανταδυὸ τοῦ παπᾶ, Συμαϊκὸν Βῆμα, 16 Ὀκτωβρίου 1949. Τοῦ Ἰδιοῦ, Τὸ πηγᾶδι τοῦ Φραγμοῦ — Ὁ βοσκὸς καὶ ἡ θάλασσα, Συμαϊκὸν Βῆμα, 12 Δεκεμβρίου 1950. Τοῦ Ἰδιοῦ, Οἱ Πεντάγουροι, Συμαϊκὸν Βῆμα, 25 Ἰανουαρίου 1950. Βλ. καὶ Γ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ, Δωδεκανησιακὴ Ἐπιθεώρησις, 2(1948), σελ. 180 καὶ Β. Ν. ΠΑΣΧΑΛΗ, Ἡ «Λάουρα» τῆς Ἀττάλειας, Συμαϊκὸν Βῆμα, 16 Ὀκτωβρίου 1949.

36. ΝΙΚΗΤΑ Δ. ΧΑΒΙΑΡΑ, Λαογραφία τῆς νήσου Σύμης, ὅπ. παρ., σελ. 9. Βλ. Ι. Μ. ΧΑΤΖΗ ΦΩΤΗ, Ἡ Ροδιακὴ, 28 Μαΐου 1964.

37. ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΑΛΕΞ. ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ, Συμαϊκὰ λαογραφήματα (ἐπιμελεῖα Ἀλεξάνδρου Καρανικόλα), Λαογραφία, 17(1957-1958), σσ. 409-440. Βλ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟ ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗ, Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον, 3(1958), σσ. 291-293.

38. ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΑΛΕΞ. ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ, Παρωνύμια καὶ σκωπτικὰ ὀνόματα ἐν Σύμῃ, τὰ παραβγόλια (ἐπιμελεῖα Ἀλεξάνδρου Καρανικόλα), Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον, 2(1958), σσ. 134-176.

39. Τὰ δημοσιεύματα τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΑΛΕΞ. ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ, πού εἶδαν τὸ φῶς στὸ «Συμαϊκὸν Βῆμα» καὶ ἔχουν λαογραφικὸ ἐνδιαφέρον εἶναι τὰ ἑξῆς: 1. Πάντα καταβγόδιο, Τὸ λιοθύμημα (1937, φφ. 7 καὶ 8). 2. Ἡ Παναγιά, ἀπὸ τὰ θρησκευ-

σι»⁴⁰. Ὁ Καθηγητὴς τῆς Λαογραφίας Δημήτριος Πετρόπουλος σωστὰ παρατηρεῖ :

«*Ἡ Σύμη ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς λαογραφικῆς καὶ ἱστορικῆς ἔρευνας, εὐτύχησε νὰ ἔχῃ ἐνθουσιώδη ἐρευνητὴ τὸν πρωτοπρεσβύτερο Σωτ. Καρανικόλα. Ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς παλαιότερης γενιᾶς, πὺν σπανίζον στὴν ἐποχὴ μας, ὁ Καρανικόλας θεωροῦσε τὴν ἐργασία ὡς ἀποστολὴ καὶ λειτούργημα καὶ μὲ τὴν αὐταπάρνηση μύστη ἐπεδόθη σ' αὐτὴ, χωρὶς νὰ ὑπολογίζῃ κόπους καὶ θυσίες. Ἀποτέλεσμα τῆς πολύμοχθης καὶ πολυχρόνιας ἐργασίας του γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς ἀγαπητῆς του Σύμης εἶναι πολλὰ σχετικὰ δημοσιεύματα, σὲ τοπικά πρὸ πάντων περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες, καθὼς καὶ τὸ πλουσιώτατο ὕλικό, πὺν ἄφησε ἀνέκδοτο μετὰ τὸ θάνατό του, τὸ 1957»⁴¹.*

Τὸ ὕλικό αὐτὸ ἄρχισε νὰ ἐκδίδῃ μὲ περισσὴ ἐπιμέλεια καὶ ἐπιστημονικὴ μέθοδο ὁ γιὸς του Ἀλέξανδρος Καρανικόλας, ὁ ὁποῖος ἔγραψε καὶ μιὰ πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἐργασία γιὰ τοὺς συμαϊκοὺς θεοφυλαγμοὺς⁴².

Μὲ τὴ λαογραφία ἀσχολήθηκε καὶ ἡ κόρη τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου Ἀννα Χριστοφῆ - Καρανικόλα, ἡ ὁποία μάλιστα εἰδίκευσε τὰ ἐνδιαφέροντά της σ' ἓναν ἀνερευνήτο τομέα, τῆς συμαϊκῆς ἐνδυμασίας καὶ οἰκοτεχνίας⁴³. Ἡ ἴδια δημοσίευσε μὲ ὑποδειγματικὸ τρόπο στὸν πρῶτο τόμο «Τῶν Συμαϊ-

τικὰ ἔθιμα Σύμης, (1937, φύλλ. 9). 3. Τὰ Σινίγλια, χριστουγεννιάτικον ἔθιμον, (1937, φύλλ. 12). 4. Ἡ Μπουλιστρίνα, Τὰ Ἀκούμια, πρωτοχρονιάτικα ἔθιμα, (1937, φύλλ. 12). 5. Τ' ἀρραβωνιάσματα (1938, φφ. 15 καὶ 16). 6. Τὸ Δεκαπενταύγουστο, ἡθῆ καὶ ἔθιμα, (1938, φφ. 24-26). 7. Τὸ ἀνάθεμα παρὰ Συμαίοις (1938, φφ. 28-31). 8. Ὁ ἀνέννοιος τοῦ Μιχαήλ (1938, φ. 29). 9. Αἱ ὑποχρεώσεις τοῦ οἰκοδεσπότου καὶ τῆς συζύγου του, ἔθιμα (1939, φφ. 46-47). 10. Οἱ μεσανυχτικὲς, ὀρησκευτικὸν ἔθιμον, (1939, φφ. 50-51). 11. Οἱ Συμαϊκοὶ κοντὰ εἰς τοὺς θεσμοὺς καὶ τὰς παραδόσεις τοῦ τόπου των (1939, φφ. 53-65 καὶ 1940, φφ. 66-67). 12. Ὁ Ἐβρηὸς τῆς Λαμπρῆς (1947, φ. 102). 13. Οἱ Κάρες (Φωτιᾶς τοῦ Ἀη Γιωργίου (1947, φ. 103).

40. Στὴ «Δωδεκανησιακὴ Ἐπιθεώρησις» ὁ Πρωτοπρεσβύτερος ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΑΛΕΞ. ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑΣ δημοσίευσε τὶς ἐξῆς λαογραφικὰς ἐργασίες: 1. Ἡ Μεγαλοβδομάδα καὶ τὰ γιάπράκια τῆς Μεγάλης Πέφτης (1(1947), σελ. 154). 2. Ὁ Αὐγούστος εἰς τὴν Σύμην (1(1947), σσ. 271-276 καὶ 316-317). 3. Τὸ στεροτάξιδο, συμαϊκὸν σπογγαλειτικὸν ἔθιμον (1(1947), σσ. 348-351). 4. Τὸ μικρὸ καλοκαιράκι (1(1947), σελ. 378). 5. Τὸ μούδιασμα (ἄμμουδιασμα) τῶν σφουγγαριῶν (1(1947), σσ. 425-427). 6. Οἱ Κήθδες (1(1947) σσ. 443-444 καὶ 2(1948), σσ. 21-22). 7. Τὸ θούμιασμα, Τὰ Ἐνιάμερα (2(1948), σσ. 154-155). 8. Ἡ τριμματιὰ (2(1948), σελ. 163).

41. Πρβλ. ΔΗΜΗΤΡΙΟ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟ, Παρνασσός, περίοδος Β', 1(1959), σσ. 230-232.

42. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΣΩΤ. ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ, Συμαϊκοὶ θεοφυλαγμοί, Δωδεκανησιακὰ Χρονικά, 1(1972), σσ. 50-53.

43. ΑΝΝΑΣ ΧΡΙΣΤΟΦΗ-ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ, Τί φοροῦσαν οἱ προμάμμες μας, Ἐλευθέρα Σύμη, Ἀπρίλιος-Μάιος 1962. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Ἡ Συμαϊκὴ Οἰκοτεχνία, Ἐλευθέρα Σύμη, Δεκέμβριος 1962. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Ὑλικά σύνεργα τῆς Συμαϊκῆς Οἰκοτεχνίας, Ἐλευθέρα Σύμη, Φεβρουάριος 1963. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Ἡ βούβα (ἀργαλειός), Συμαϊκὸν Βῆμα, Νοέμβριος 1963.

κῶν» τὸ παραμῦθι «Ἡ Πετ-τ'εργιά», πὺ συνοδεύθηκε ἀπὸ σχόλιο τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Γεωργίου Α. Μέγα καὶ τοῦ ἐπιμελητῆ τῆς ἐκδόσεως Ἀλεξάνδρου Σ. Καρανικόλα⁴⁴.

Ἐνδιαφέρον λαογραφικὸ ὕλικὸ γιὰ τὴ Σύμη περιέχουν ἡ μελέτη τοῦ Μιχαήλ Γρηγοροπούλου γιὰ τὴ «Νῆσο Σύμη»⁴⁵, ἡ νησιώτικη ἡθογραφία, παρμένη ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς Σύμης, τοῦ Ι. Σ. Ἀντωνιάδη «Ἡ Κατάρρα» (πασχαλινὰ ἔθιμα)⁴⁶ καὶ τὸ τρίτομο ἔργο τῆς Ἀθηνᾶς Ταρσούλη «Δωδεκάνησα»⁴⁷.

Μὲ τὴ συμαϊκὴ λαογραφία ἔχουν ἀσχοληθῇ ἀρκετοὶ ἀκόμη μελετητές. Ἀναφέρουμε τὸν Γ. Μ. Οἰκονόμου⁴⁸, τὸν Π. Καστρούνῃ⁴⁹, τὸν Μ. Μελεῶ⁵⁰, τὸν Γ. Τοπούζη⁵¹, τὴ Μ. Μιχαλαριᾶ—Βογιατζῆ⁵², τὸν Ν. Ι. Διακογιάννη⁵³, τὴν Εἰρήνη Μοσκό-

44. ΑΝΝΑΣ ΧΡΙΣΤΟΦΗ-ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ, Ἡ Πετ-τ'εργιά (παραμῦθι), Τὰ Συμαϊκά, 1(1972), σσ. 198-202.

45. Βλ. σχετικὰ στὸ πρῶτο μέρος τῆς μελέτης αὐτῆς, Τὰ Συμαϊκά, 1(1972), σσ. 106-107.

46. Ι. Σ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ, Ἡ Κατάρρα, Ἀθήναι, Τυπογρ. ἡ «Τέχνη», 1929, σσ. 80.

47. ΑΘΗΝΑΣ ΤΑΡΣΟΥΝΗ, Δωδεκάνησα, τόμοι 3, Ἀθήναι, Ἐκδόσεις «Ἄλφα Ι. Μ. Σκαζίκη», 1947-1950, σσ. 334+358+430.

48. [Γ. Μ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ], Ἡ Βεργόνα τῆς θάλασσας, Φωνὴ τῆς Δωδεκανήσου, 2(1924), τ. 25, σελ. 11. [ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ], Οἱ Κάηδες, Φωνὴ τῆς Δωδεκανήσου, 2(1924), τ. 25, σελ. 9.

49. Π[ΑΝΤΕΛΗ] ΚΑΣΤΡ[ΟΥΝΗ], Τὸ Πάσχα στὴ Σύμη, Δωδεκανησιακὸν Ἡμερολόγιον, Ἀλεξάνδρεια 1925, σσ. 61-65.

50. [ΜΙΧΑΗΛ ΜΕΛΑ], Ἡ Καλοχρονιά, Δωδεκανησιακὸν Ἡμερολόγιον, Ἀλεξάνδρεια 1928, σσ. 59-60. [ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ], Τὸ Διανάλημα, Δωδεκανησιακὸν Ἡμερολόγιον, Ἀλεξάνδρεια 1929, σσ. 181-182. [ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ], Συμβολὴ ἱστορικὴ τοῦ συμαϊκοῦ λαοῦ εἰς τὸ δίκαιον τῶν Παροιμιῶν, Δωδεκανησιακὸν Ἡμερολόγιον, Ἀλεξάνδρεια 1930, σσ. 141-147.

[ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ], Ἀπὸ τὰς νομικὰς παροιμίας τῆς Σύμης, Δωδεκανησιακὸν Ἡμερολόγιον, Ἀλεξάνδρεια 1931, σσ. 177-178.

51. Γ. ΤΟΠΟΥΖΗ, Ὁ Γάμος στὴ Σύμη, Ρόδος 1953, σσ. 34. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ἀποκριεὶς στὴ Σύμη, Ἀλήθεια Ρόδου, 1(1950), τ. 2-3 καὶ Δωδεκάνησος Ρόδου, 1(1957), τ. 2, σσ. 39-40. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ὁ Μάρτης, Δωδεκάνησος Ρόδου, 1(1957), τ. 3, σελ. 23. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Καθαρὴ Δευτέρα πρωτονήστιμη, Δωδεκάνησος Ρόδου, 1(1957), τ. 3, σσ. 53-59. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Τὸ κάψιμο τοῦ Ὀβριοῦ, Δωδεκάνησος Ρόδου, 1(1957), τ. 4, σελ. 13. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ἡ κάρα τ' Αἰ-Γιώργη, Δωδεκάνησος Ρόδου, 1(1957), τ. 6, σελ. 29.

52. ΜΑΡΙΑΣ ΜΙΧΑΛΑΡΙΑ-ΒΟΓΙΑΤΖΗ, Παροιμίες τῆς νήσου Σύμης, Δωδεκάνησος Ρόδου, 1(1957), τ. 2, σσ. 60-63. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Δίστιχα τῆς νήσου Σύμης, Δωδεκάνησος Ρόδου, 1(1957), τ. 4, σσ. 69-71. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Τὰ Σινίγλια, Συμαϊκὸν Βῆμα, Ἰανουάριος 1961. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Νανουρίσματα-εὐχὲς-ποιήματα, Τὰ Συμαϊκά, 1(1957), σσ. 203-209.

53. ΝΙΚΗΤΑ ΔΙΑΚΟΓΙΑΝΝΗ, Τὸ ἔθιμον τοῦ Κλήδονος-«Κουκουμάς», Συμαϊκὸν Βῆμα, 1953, φφ. 172-176. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Τὸ βάπτισμα τὸν 18ον καὶ 19ον αἰῶνα, Συμαϊκὸν Βῆμα, 1953, φύλλ. 169. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Αἱ θρησκευτικαὶ ἑορταὶ καὶ ἐθιμοταξίαι εἰς τοὺς παλαιότερους χρόνους, Συμαϊκὸν Βῆμα, 1954-1955, φφ. 185-186. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Αἱ κηδεῖαι κατὰ τὸν 17ον, 18ον καὶ 19ον αἰῶνα παρὰ τοῖς παλαιότεροις Συμαίοις, Συμαϊκὸν Βῆμα, 1955, φφ. 187-188. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι εἰς τοὺς παλαιότερους Συμαίους, Συ-

β⁵⁴, τὸν Κ. Βαλσάμη⁵⁵, τὸν Ν. Μιχαλοῦτσος⁵⁶, τὸν Κωστῆ Ζαχαρίου⁵⁷, τὸν Ι. Μ. Χατζηφώτη⁵⁸ κ.ά.⁵⁹.

Γιὰ τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῆς Σύμης ἔγραψε ἐκτεταμένη εἰσαγωγή ὁ Βασίλης Μοσκόβης⁶⁰, ἐνῶ μὲ τὴ μουσικὴ τοὺς ἀσχολήθηκε ὁ Σ. Baud-Bovy⁶¹. Συχνὰ γίνεται λόγος γιὰ τὴ δημοτικὴ ποίηση ἢ τὰ λαογραφικὰ ἔθιμα τῆς Σύμης σὲ γενικώτερα ἔργα, ὅπως εἶναι τὸ μνημειῶδες ἔργο τοῦ Φαίδωνος Κουκουλῆ γιὰ τὸ βυζαντινὸ πολιτισμό⁶², στὶς «Ἐκλογές» τοῦ Νικολάου Γ. Πολίτη⁶³, στὴν «Ἑλληνικὴ Λαογραφία» τοῦ Καθηγητῆ Γεωργίου Κ. Σπυριδάκη⁶⁴ κ.λπ.

μαϊκὸν Βῆμα, 1953, φφ. 170-171. Βλ. καὶ ΜΙΧΑΗΛ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ-ΝΟΥΑΡΟ, Συμαϊκὸν Βῆμα, 1953, φφ. 172-173.

54. ΕἰΡΗΝΗΣ ΜΟΣΚΟΒΗ, Τὰ ξόρκια τῆς Σύμης, Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά, Ἀθήνα 1963, σσ. 458-464. Βλ. καὶ τὰ βιβλία ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Τῆς Σύμης τὰ ψηλὰ βουνά, Ἀθήνα 1949, σσ. 110 καὶ Παραμῦθια τῆς πατρίδας μου, Ἀθήνα 1953, σσ. 125.

55. ΚΩΣΤΑ ΒΑΣΣΑΜΗ, Ὁ Ἐπιτάφιος, Συμαϊκὸν Βῆμα, 23 Μαΐου 1951. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Νανουρίσματα, Συμαϊκὸν Βῆμα, Ἰούλιος 1963. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Καμουτζέλλες, Συμαϊκὸν Βῆμα, 20 Μαρτίου 1952. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ἀνήμερα τ' Ἀη Φανούρη, Συμαϊκὸν Βῆμα, Ὀκτώβριος 1953. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Τὰ κάλαντα, Συμαϊκὸν Βῆμα, Δεκέμβριος 1960. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Τὰ Φῶτα, Συμαϊκὸν Βῆμα, Ἰανουάριος-Φεβρουάριος 1962. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ὁ βαρβάλακκας τῆς Νανοῦς, Τουριστικὸς Ὁδηγὸς τῆς Σύμης, Σύμη 1973, σσ. 94-98.

56. ΝΙΚΟΥ ΜΙΧΑΛΟΥΤΣΟΥ, Οἱ Ἀπόκριες στὸ νησί, Συμαϊκὸν Βῆμα, Μάρτιος 1938. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Καμουτζέλλες, Συμαϊκὸν Βῆμα, 21 Φεβρουαρίου 1947.

57. ΚΩΣΤΗ ΖΑΧΑΡΙΟΥ, Συμαϊκὴ ἔθιμογραφία. Ἀπὸ τὰ Δωδεκάμερα (εἰκόνες, στιγμιότυπα, βιώματα), Τὰ Συμαϊκά, 1(1972), σσ. 210-222.

58. Ι. Μ. ΧΑΤΖΗΦΩΤΗ, Τουριστικὸς Ὁδηγὸς τῆς νήσου Σύμης, β' ἐκδοσι, Σύμη 1973 (Ἐκδοσι Τουριστικῆς Ἐπιτροπῆς Σύμης), σσ. 86-100 (Συμαϊκὴ Λαογραφία), ὅπου ἀναδημοσιεύονται παλαιότερα μελετήματα ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες Ροδιακὴ καὶ Νέα Πολιτεία.

59. Φ. ΦΩΤΑΡΑ, Πῶς ἐορτάζετο τὸ Πάσχα εἰς Σύμη, Συμαϊκὸν Βῆμα, Μάιος 1963. Ν. ΚΑΤΣΑΡΑ, Ὁ Κουκκουμάς, Συμαϊκὸν Βῆμα, Ἀπρίλιος 1964. Γ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ, Πάρατηρήσεις εἰς τὸ Μικρὸ Καλοκαιράκι, Δωδεκανησιακὴ Ἐπιθεώρησις, 1(1947), σσ. 378-379. ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΜΕΛΑ, Σήμερον μαῦρος οὐρανός, δημῶδες ἄσμα τῆς νήσου Σύμης ἄδόμενον ὑπὸ νεανίδων περὶ τοῦ Ἐπιταφίου τῆν Μ. Παρασκευήν, Μουσικὴ, 3(1914), σσ. 104-115. Π. ΠΑΧΟΥ, Τὸ Θυλημονιό, Συμαϊκὸν Βῆμα, 18 Ἀπριλίου 1938. Π. Μ. ΑΓΓΥΚΟΠΑΝΤΗ, Τὸ ρίζιμο τοῦ καϊκιῦ, Συμαϊκὸν Βῆμα, 22 Φεβρουαρίου 1938.

60. ΒΑΣΙΛΗ ΜΟΣΚΟΒΗ, Εἰσαγωγή στὰ συμαϊκὰ τραγούδια, Ρυθμός, 1(1932-1933), σσ. 170-177.

61. S. BAUD-BOUY, Τραγούδια τῶν Δωδεκανήσων, τόμος α', Ἀθήναι 1935, σσ. 313-330.

62. ΦΑΙΔΩΝΟΣ ΚΟΥΚΟΥΛΕ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμοι Α'-Β', 1948, Γ', 1949, Δ', 1951, Ε', 1951, παράρτημα Ε', 1952, Ζ', 1956 (Collection de l'Institut Français d'Athènes).

63. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ἔκδοσις ἑκτη, Ἐκδόσεις Ε. Γ. Βαγιονάκη [1969].

64. ΓΕΩΡΓ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ, Ἑλληνικὴ Λαογραφία (Λαϊκὸς Πολιτισμὸς τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων), τεῦχος δ', Δημοτικὴ ποίησις, ἐν Ἀθήναις 1971.

ι' Αρχιτεκτονική. Ἡ Σύμη παρουσιάζει μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἐνδιαφέρουσες λαϊκὲς ἀρχιτεκτονικὲς τοῦ Αἰγαίου. Γενικὰ στοιχεῖα μπορεῖ νὰ βρῇ κανεὶς στὴν ἐργασία τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Γεωργίου Α. Μέγα γιὰ τὴ δωδεκανησιακὴ λαϊκὴ κατοικία⁶⁵. Ὁ Δημοσθένης Χαβιαρᾶς ἀσχολήθηκε πρῶτος μὲ τὴν περιγραφὴ τῆς συμαϊκῆς οἰκίας. Τὸ κείμενο παρέμενε ἀνέκδοτο ὡς τὴ δημοσίευσή του τὸ 1972 στὸν πρῶτο τόμο «Τῶν Συμαϊκῶν» μὲ τὴν ἐπιμέλεια καὶ πρόλογο τοῦ Ἀλεξ. Σ. Καρανικόλα⁶⁶.

Ὁ Κώστας Ἀλ. Φαρμακίδης ἔδωσε τὸ 1963 ἓνα πρῶτο σχεδίασμα γιὰ τὴ συμαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ διακόσμηση⁶⁷, ἐνῶ ἡ ἔκδοση τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἐμπορικὴ ναυτιλία ἔδωσε σύντομὴ περιγραφὴ τῶν χώρων τοῦ συμαϊκοῦ σπιτιοῦ καὶ δύο σχέδια⁶⁸. Στοιχεῖα γιὰ τὴ συμαϊκὴ οἰκία, τὴ διακόσμηση καὶ τὸν ἐξοπλισμό της μπορεῖ νὰ βρῇ κανεὶς στὸ ἔργο τῆς Ἀθηνᾶς Ταρσοῦλη γιὰ τὴ Δωδεκάνησο⁶⁹, ὅπως ἐπίσης καὶ στὸν «Τουριστικὸ Ὁδηγὸ τῆς Σύμης» τοῦ Ι. Μ. Χατζηφώτη, ὅπου καὶ περιγραφὴ τῆς οἰκίας Χατζηγαπητοῦ⁷⁰.

Ὁ ἀρχιτέκτονας Δ. Βασιλειάδης, ποὺ δημοσίευσε φωτογραφίες μὲ σχόλια γιὰ τὴ συμαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ σὲ διάφορα δημοσιεύματά του⁷¹, ἀσχολεῖται ἐκτενέστερα μὲ τὸ θέμα στὸν παρόντα δεῦτερο τόμο «Τῶν Συμαϊκῶν».

ια' Αρχαιολογικά. Δυστυχῶς ἡ ἀρχαιολογία τῆς Σύμης ἐλάχιστα ἔχει μελετηθῇ, ἐνῶ εἶναι βέβαιο ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ περίοδο, παρουσιάζει ἐνδιαφέρον καὶ ἡ ἀρχαία⁷². Ἀπὸ τοὺς ξένους ὁ Ludwig Ross δημοσίευσε ἐργασία γιὰ τύμβο τῆς Σύμης⁷³ καὶ ἐξέδωσε ἐπι-

65. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΜΕΓΑ, Ἡ Λαϊκὴ κατοικία τῆς Δωδεκανήσου, Δωδεκάνησος, τόμος β', Ἀθήναι 1950 (Ἐκδόσεις Ὑπουργείου Ἀνοικοδομήσεως 21), σσ. 67-71. Ο ΙΔΙΟΣ, Λαογραφία, 26(1969), σσ. 239-243.

66. [† ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΧΑΒΙΑΡΑ], Περιγραφὴ συμαϊκῆς οἰκίας, Τὰ Συμαϊκά, 1(1972), σσ. 181-190 (Πρόλογος Ἀλεξ. Σ. Καρανικόλα).

67. ΚΩΣΤΑΣ ΑΛ. ΦΑΡΜΑΚΙΔΗΣ, Συμαϊκὴ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ διακόσμηση, Συμαϊκὸν Βῆμα, Ὀκτώβριος 1963.

68. Ἑλληνικὴ Ἐμπορικὴ Ναυτιλία 1453-1850, Ἀθήναι 1972 (Ἑθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος).

69. ΑΘΗΝΑΣ ΤΑΡΣΟΥΛΗ, Δωδεκάνησος, τόμος γ', Ἀθήναι 1950, σσ. 280-282.

70. Ι. Μ. ΧΑΤΖΗΦΩΤΗΣ, ὅπ. παρ., σσ. 43-54.

71. Δ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ, Ὁδοιπορικὸ σὲ ξεχασμένα νησιά, Νέα Ἑστία, τόμ. 81, τευχ. 956, σσ. 573-575. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Θεώρηση τῆς Αἰγαιοπελαγίτικης ἀρχιτεκτονικῆς ὑπὸ ἀνήσυχη ὀπτικῇ γωνίᾳ, ἔκδοση γ', Ἀθήναι 1973, σσ. 65, 139, 161. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ὁδοιπορία στὶς μορφὲς καὶ τὸ ὕψος τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου, βιβλίο πρῶτο, Ἀθήναι 1973, σσ. 99-112.

72. Ὑπὸ ἔκδοση στὰ Πεπραγμένα τοῦ Α' Πανσυμαϊκοῦ Συνεδρίου βρίσκεται ἀνακοίνωσή μου γιὰ τοὺς καλλιτεχνικοὺς θησαυροὺς τῆς Σύμης.

73. LUDWIG ROSS, Tumulus auf Syme (Griechische Baudenkmäler), Archäologische Zeitung, 8(1850), σσ. 134-135 καὶ Archäologische Aufsätze, 2(1861), σσ. 383-384.

γραφές της στὸν τρίτο τόμο τοῦ ἔργου του «Ἀνέκδοτες ἑλληνικὲς ἐπιγραφές»⁷⁴. Ἐπιγραφές ἀπὸ τῆ Σύμης ἐξέδωσε καὶ ὁ Hiller Von Gaertringen στὸν 12ο τόμο τοῦ Corpus τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν⁷⁵. Ὁ ἴδιος μαζί με τὸν Δημόσθενη Χαβιαρά καὶ τὸν Στυλιανὸ Σαριδάκη ἐξέδωσαν ἐπιγραφές ἀπὸ τῆ Σύμη, τὴν Τεῦτλουσα (δηλαδή τὴ συμαϊκὴ νησίδα Σεσκιὰ) καὶ τῆ Ρόδο⁷⁶. Ὁ Χαβιαράς ἐξ ἄλλου μαζί με τὸν E. Hula δημοσίευσε ἄλλες συμαϊκὲς ἐπιγραφές⁷⁷.

Ὁ γιὸς τοῦ Δημοσθένη Νικήτας Χαβιαράς ἐξέδωσε ἐπιγραφές τῶν Σποράδων νήσων (ὅπου καὶ τῆς Σύμης)⁷⁸, ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τῆ Σύμη⁷⁹ καὶ συμαϊκὴ στήλη ἐνεπίγραφη⁸⁰.

Ἐκδότες συμαϊκῶν ἐπιγραφῶν εἶναι ἀκόμη ὁ André Joubin⁸¹, ὁ Φ. Χίλλερ⁸² καὶ ὁ Σ. Ἀρίσταρχος⁸³, ἐνῶ ὁ Gustave Mendel μελέτησε ἐπιτάφια στήλη ἀπὸ τῆ Σύμη⁸⁴. Μὲ τὴ συμαϊκὴ κεραμικὴ ἀσχολήθηκε ὁ Δημόσθενης Χαβιαράς⁸⁵. Μὲ τὰ νομίσματα ὁ Ernest

74. LUDWIG ROSS, *Inscriptiones Graecae Ineditae*, τ. 3, Βερολίνο 1845.

75. FRED. HILLER VON GAERTRINGEN, *Corpus Inscriptionum Graecorum*, τ. 12, Βερολίνο 1895.

76. DEMOSTHENES CHAVIARAS - F. HILLER VON GAERTRINGEN - STYLIANOS SARIDAKIS, *Inschriften von Syme, Teutlussa und Rhodos, Jahreshfte des Österreichischen Archäologischen Instituts*, 7(1904), σσ. 81-94.

77. DEMOSTHENES CHAVIARAS - E. HULA, *Inschriften aus Syme, Jahrbuch des Österreichischen Archäologischen Instituts*, 1902, σσ. 13-20.

78. ΝΙΚΗΤΑ Δ. ΧΑΒΙΑΡΑ, *Σποράδων Νήσων Ἐπιγραφαί*, Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, 1915, σσ. 131-133 καὶ 1922, σσ. 39-52. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Σποράδων Ἐπιγραφαί, Δωδεκανήσος Σύμης*, 1(1918), σσ. 30-31 καὶ Ἐπιγραφικαὶ Διορθώσεις, ὅπ. παρ., σσ. 32-36.

79. ΝΙΚΗΤΑ Δ. ΧΑΒΙΑΡΑ, Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή ἐκ Σύμης, *Φωνὴ τῆς Δωδεκανήσου*, 1(1922-1923), ἀρ. 3, σσ. 5-6.

80. ΝΙΚΗΤΑ Δ. ΧΑΒΙΑΡΑ, Συμαϊκὴ στήλη ἐνεπίγραφος, *Φωνὴ τῆς Δωδεκανήσου*, 1(1922-1923), ἀρ. 4, σελ. 6.

81. ANDRÉ JOUBIN, *Stèle funéraire archaïque de Symi*, *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 18(1894), σσ. 221-225.

82. Φ. ΧΙΛΛΕΡ, Ἀττικὸς νομισματικὸς νόμος ἐκ Σύμης, Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, 1923, σσ. 116-117.

83. Σ. ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΥ, Ἐπιγραφαὶ Σύμης, Ἀρχαιολογικὸν Παράρτημα τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Φιλολογικοῦ Συλλόγου, 13(1878-1879), σσ. 76-82.

84. GUSTAVE MENDEL, *Stèle funéraire [de Symi]*, *Musées Impériaux Ottomans*, τ. 1, Constantinople 1912, σσ. 80-82.

85. ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΧΑΒΙΑΡΑ, Ἐνεπίγραφοι λαβαὶ ἀμφορέων Σύμης καὶ Τήλου, *Revue Archaeologique*, 1876, σ. 295. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Σφραγιῖδες λαβῶν ἀρχαίων ἀμφορέων εὑρεθεισῶν ἐν Τεῦτλουσῇ [= Σεσκιὰ Σύμης], *Δωδεκανήσος Σύμης*, 31 Μαρτίου 1913.

Charles François Babelon⁸⁶. Με την αρχιτεκτονική ό Amedeo Maiuri⁸⁷.

Συμαϊκὲς ἐπιγραφὲς τῆς βυζαντινῆς περιόδου ἐξέδωσαν ό Henri Grégoire⁸⁸ καί ό Δημοσθένης Χαβιαρᾶς⁸⁹. Ό γιός του Νικήτας μελέτησε βυζαντινὴ σφραγίδα, πού βρέθηκε στὴ Σύμη⁹⁰ καί δημοσίευσε ἀξιόλογη μελέτη γιὰ τὶς προσφορικὲς σφραγίδες⁹¹. Ἡ Μυρτάλη Ἀχειμάστου ἀσχολήθηκε μετὴν περιφρημὴ εἰκόνα τῆς Δευτέρας Παρουσίας στὴν Παναγιά τοῦ Κάστρου τῆς Σύμης, ἔργο τοῦ μεγάλου Κρητικοῦ ζωγράφου Γεωργίου Κλόντζα⁹². Μετὰ τὰ παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα τοῦ νησιοῦ ό Παῦλος Λαζαρίδης⁹³ καί ό A. Scrinzi μετὰ βυζαντινὸ σπαθί ἀπὸ τὴ Σύμη⁹⁴. Τὴ μοναστηριακὴ ἀρχιτεκτονικὴ μελέτησε ό Νικήτας Χαβιαρᾶς⁹⁵ καί τῶν ναῶν καί τῶν ξωκκλησιῶν τῆς ό πρωτοπρεσβύτερος Σωτήριος Καρανικόλας⁹⁶. Ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιὰ τὸ θέμα παρέχει καί ἡ ἐκδοσὴ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς γιὰ τὴν ἐμπορικὴ ναυτιλία⁹⁷.

86. ERNEST CHARLES FRANÇOIS BABELON, La Collection Waddington au Cabinet des Médailles, Inventaire Sommaire, Revue Numismatique, 4me serie, tome 2, Paris 1897, σελ. 456.

87. AMEDEO MAIURI, Excursus Monumenti d' Architettura Lelego-Caria nelle Sporadi Meridionali, Tumulo di Simi-Tomba circolare a Lindos, Annuario della Regia Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente, Bergamo 4-5 (1921-1922), σσ. 455-459.

88. HENRI GRÉGOIRE, Recueil des inscriptions grecques chrétiennes d' Asie Mineure, τ. I, Paris 1922, σσ. 51-52.

89. ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΧΑΒΙΑΡΑ, Συλλογὴ Χριστιανικῶν Ἐπιγραφῶν Σύμης, Vijantijskij Vremennik, 19(1912), σσ. 147-170.

90. ΝΙΚΗΤΑ Δ. ΧΑΒΙΑΡΑ, Βυζαντινὴ σφραγὶς [εὑρεθεῖσα ἐν Σύμῃ], Vijantijskij Vremennik, 15(1908), σσ. 197-198.

91. ΝΙΚΗΤΑ Δ. ΧΑΒΙΑΡΑ, Προσφορικαὶ σφραγίδες, ἤτοι τυπάρια καί βυζαντιακὴ σφραγὶς, Ἀλεξάνδρεια 1910, σσ. 20.

92. ΜΥΡΤΑΛΗΣ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ, Εἰκὼν τῆς Δευτέρας Παρουσίας ἐκ τῆς Σύμης, Δελτίον Χριστιανικῆς Ἑταιρείας, 5(1966-1967), σσ. 207-228 καί πίν. 84-95. Βλ. I. M. ΧΑΤΖΗΦΩΤΗ, Τὰ Συμαϊκά, 1(1972), σσ. 226-229.

93. ΠΑΥΛΟΥ ΗΡ. ΛΑΖΑΡΙΔΗ, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῶν παλαιοχριστιανικῶν μνημείων τῆς Δωδεκανήσου, Πεπραγμένα Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου, Ἀθήναι 1955, σσ. 241-242.

94. A. SCRINZI, Una spada bizantina di Syme e la spada di Kapnist del Museo di Venezia, Atti dell R. Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Venezia 1900-1901, τ. LX, μέρος IIa.

95. ΝΙΚΗΤΑ Δ. ΧΑΒΙΑΡΑ, Τὰ Μοναστήρια τῆς νήσου Σύμης, ἤτοι ἀρχιτεκτονικὴ, ἀγιογραφία, ἱστορία καί λαογραφία τῶν μοναστηρίων τῆς Σύμης, τόμ. α' - τεύχ. α', ἐν Ἀθήναις 1962.

96. ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΑΛΕΞ. ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ, Τὰ σεβάσματα τῆς λατρείας τῶν Συμαίων, τόμ. α', ἐπιμελεῖται Ἀλεξ. Σ. Καρανικόλα, Πειραιεὺς 1962 (Συμαϊκὴ Βιβλιοθήκη 1).

97. Βλ. Ἑλληνικὴ Ἐμπορικὴ Ναυτιλία 1453-1850, ὅπ. παρ.

ιβ' Διάφορα - Προσθήκες. Μετά τη δημοσίευση του πρώτου μέρους της σύντομης αυτής επισκόπησης (1972) είδαν το φῶς ὁ δεύτερος τόμος τῆς «Δωδεκανησιακῆς Βιβλιογραφίας» τοῦ Ν. Γ. Μαυρῆ⁹⁸, πού στάθηκε γενικά πολύτιμο βοήθημα στή σύνταξη τοῦ παρόντος μελετήματος, ὁ «Τουριστικός Ὁδηγὸς τῆς νήσου Σύμης» καὶ ἡ «Ἱερὰ Μονὴ Πανορμίτου» τοῦ Ι. Μ. Χατζηφώτη⁹⁹ καὶ μιὰ πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἐργασία τοῦ Στῆφανου Καβαβάδα γιὰ τὸν Νίκανδρο Φιλάδελο-Γεωργιάδη¹⁰⁰. Προσθέτω ἀκόμη πῶς στὸν ὑπὸ ἔκδοση Β' τόμο τῶν «Δωδεκανησιακῶν Χρονικῶν» περιλαμβάνεται ἀξιόλογη μελέτη τοῦ Ἀλεξάνδρου Σ. Καρανικόλα με παροιμίες, μετεωρολογικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ περιεχομένου, ἀπὸ τῆς Σύμης.

Ἀπὸ τίς μελέτες τοῦ πρώτου τόμου τῶν «Συμαϊκῶν» (Ἀθῆναι 1972) πρέπει νὰ ἀναφερθοῦν ἡ «Δημογεροντία καὶ Δημογέροντες ἐν Σύμῃ» τοῦ Παναγιώτη Σκιαθίτη (σσ. 7-19), ὁ «Πληθυσμὸς τῆς Σύμης» τοῦ Σωτηρίου Ἀγαπητίδη (σσ. 20-31), τὸ «Πανορμίτειο Γυμνάσιο Σύμης», Μέρος Α' τοῦ Ἀλεξάνδρου Καρανικόλα (σσ. 67-103), ἡ «Βιβλιοθήκη τῶν ἐν Σύμῃ Ἀναγνωστηρίου Αἴγλη» τῆς Φανῆς Κωνσταντινίδου (σσ. 158-180) καὶ ἄλλες γιὰ τίς ὁποῖες ἔγινε ἤδη λόγος εἴτε ἐδῶ εἴτε στὸ πρῶτο μέρος τῆς ἐπισκόπησης.

Πολύτιμες πηγές γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τὴν λαογραφία τῆς Σύμης εἶναι τὰ κεῖμενα τῶν περιηγητῶν καὶ ταξιδιωτῶν. Πάνω στὸ θέμα αὐτὸ ὁ Ν. Γ. Μαυρῆς ἔχει κάνει πολὺ καλὴ δουλειὰ στὸ δεύτερο τόμο τῆς βιβλιογραφίας του (σσ. 117-239). Τῇ Σύμῃ ἐνδιαφέρουν τὰ λήμματά του ὑπ' ἀριθμ. 4559, 4565, 4571, 4574, 4575, 4583, 4585, 4638, 4641, 4645, 4659, 4660, 4662, 4670, 4671, 4673, 4675, 4681, 4691, 4693, 4709, 4713, 4719, 4724, 4731, 4740, 4745, 4746, 4747, 4750, 4751, 4763, 4784, 4819, 4833, 4839, 4860, 4871, 4874, 4892, 4914α, 4922, 4924, 4930, 4944, 5026, 5040, 5044, 5078. Πλούσιο ὕλικό, πού μπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ γιὰ τὴ συγκρότηση μιᾶς πολὺ ἀξιόλογης καὶ ἐνδιαφέρουσας ἐργασίας*.

98. Ν. Γ. ΜΑΥΡΗ, Δωδεκανησιακὴ Βιβλιογραφία ὑπὸ —, τόμος β', βραβεῖον Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (1957), Ἀθῆναι 1974, <Δωδεκανησιακὴ Ἱστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ Ἐταιρεία, δημοσίευμα ἀριθ. 3>, σσ. 252.

99. Ι. Μ. ΧΑΤΖΗΦΩΤΗ, Τουριστικὸς Ὁδηγὸς τῆς νήσου Σύμης, ὅπ. παρ. Βλ. ΑΝΤΡΕΑ ΚΑΡΑΝΤΩΝΗ, Συμαϊκὸν Βῆμα, Ἰούνιος 1973. Ι. Μ. ΧΑΤΖΗΦΩΤΗ, Ἱερὰ Μονὴ Πανορμίτου Σύμης Δωδεκανήσου, Σύμη 1973 <Ἐκδοσις Ἱερᾶς Μονῆς Πανορμίτου Σύμης>.

100. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Δ. ΚΑΒΒΑΔΑ, Ὁ ἀρχιμανδρίτης Νίκανδρος Φιλάδελο-Γεωργιάδης, χρονικὸν τῆς ἐν Χίῳ γυμνασιαρχίας του, Χιακὴ Ἐπιθεώρησις, 11(1973), σσ. 89-108.

* Ἡ βιβλιογράφηση προσαρμόσθηκε στοὺς κανόνες τοῦ περιοδικοῦ.